

Kolmiportainen luvitusmalli edistäisi kansalaisten OmaDatat eettistä käyttöä

OmaDatalla (*engl. MyData*) viitataan ajattelutapaan, jossa tiedon hallintaa ja käsittelyä pyritään muuttamaan organisaatiokeskeisestä mallista ihmiskeskeiseen suuntaan. Tarkoitus on lisätä ihmisten kontrollia heitä itseään koskevista tiedoista ja samalla mahdollistaa datan hyötykäyttö kansalaisten hyväksi. Kansalaisten suostumukseen perustuvat, datan käyttöön pohjautuvat julkiset palvelut voidaan nähdä OmaData-ajattelun käytännön sovelluksina. Katsauksessa esiteltävä kolmiportainen malli on tarkoitettu käytettäväksi kansalaisista kerätyn datan luvitukseen ja se mahdollistaa datan käyttötapojen joustavan määrittelyn kansalaisille itselleen. Turun kaupungin palvelutuotannon työpajoissa (v.2021) kehitetty malli on esimerkki diskurssieettisiä työpajoja hyödyntäen aikaansaadusta yhteiskehittämisen tuloksesta.

SUOSITUKSET

Ota käyttöön kaikkien sidosryhmien osallisuutta tukevia toimintamalleja dataan perustuvien palvelujen kehittämiseksi.

Sitouta organisaatiosi uusiin toimintamalleihin ja mahdollista myös sidosryhmien sitoutuminen.

Toimi avoimesti, selkeästi ja johdonmukaisesti osoittaaksesi luotettavuutesi.

Toteuta kansalaisten oikeuksia heistä kerätyn datan käytössä.

Varmista riittävä resursointi, jatkuvuus ja yhteistoiminta.

KIRJOITTAJAT

Jani Koskinen,
Sari Knaapi-Junnila ja
Toni Selkälä

AINEISTO & MENETELMÄT

Diskurssieettisiin työpajoihin perustuva yhteiskehittäminen

TEEMAT

dataan perustuvat palvelut, eettisyys, ihmislähtöisyys, OmaData, osallisuus, palvelukehitys, yhdenvertaisuus, yhteiskehittäminen **s.2**

HALUATKO TIETÄÄ

Kuinka dataan perustuvia palveluja voi kehittää eettisesti **s.2**

Miten kolmiportainen datan luvitusmalli selkeyttäisi suostumusten antamista **s.4**

Mihin nykyinen lainsäädäntö taipuu **s.4**

Turun yliopiston tutkimushankkeessa selvitettiin OmaData-mallin mukaista datan käyttöä ja kansalaisten suostumuksen hallintaa palvelujen toteuttamisessa. Tarkoituksena oli eettisesti kestävä ja ihmislähtöisen toimintamallin luominen yksilöistä kerätyn tiedon hyödyntämiseksi. Tähtäimessä on, että tulevaisuudessa OmaData -operaattori tarjoaisi kansalaisille mahdollisuuden tarkastella omia tietoja ja joko antaa tai evätä suostumuksia datan käyttöön niin julkisten organisaatioiden kuin muidenkin toimijoiden palveluissa.

IHMISLÄHTÖISEN OMADATA-PALVELUN KESKEISET PERIAATTEET

- Ihmisten kunnioittaminen tasa-arvoisina osallistujina ja edunsaajina
- Ihmisten erilaisten tarpeiden, valintojen ja sosiokulttuuristen olosuhteiden kunnioittaminen
- Asioiden tarkastelu erilaisten henkilöiden ja yhteisöjen näkökulmista
- Ihmisten tarvitsemien ohjauksen ja tuen tarjoaminen
- Toiminta reilusti yhteiseksi hyväksi

OMADATA (ENGL. MYDATA)

Kyse on ihmisten elämästä ja käyttäytymisestä kerättyä tietoa, kuten ostos-, liikkumis-, talous- tai terveystietoja. Käsitteellä tarkoitetaan hallinta- ja hyödyntämismalleja, joissa ihmisille annetaan oikeuksia luvittaa itse tällaisen henkilötiedon käyttöä. Malli yrittää sovittaa yhteen palveluiden kehittämisen, datan yhteentomivuuden, yksilön oikeudet ja korkeat tietosuojavaatimukset.

Dialogi auttaa määrittelemään erilaisia tarpeita ja datan eettistä käyttöä

Turun yliopiston tutkimuksessa testattiin diskurssieettisten työpajojen soveltuvuutta dataan perustuvien palvelujen kehittämisessä kaupungin palvelutuotannossa. Diskurssietiikka on Jürgen Habermasin kehittämä tasaver-taisuuteen ja rationaaliseen argumentaation perustava etiikan teoria. Siinä pyritään avoimen dialogin avulla saavutettavaan yhteisymmärrykseen ja siitä seuraavaan mahdolliseen konsensukseen. Diskurssietiikka on siis ”väline” jolla voidaan tuoda erilaiset näkemykset, arvot ja eettiset lähtökohdat rakentavasti yhteiseen keskusteluun. Tätä diskurssietikkaan perustuvaa työpajamallia testaamalla haluttiin selvittää, kuinka eri sidosryhmien tasa-arvoista vuoropuhelua voitaisiin tukea kaikkien osapuolten hyödyksi. Diskurssietiikka ja keskustelulle asetetut säännöt paitsi ohjasivat osallistujia rakentavaan dialogiin, tukivat myös kaikkien sidosryhmien osallisuutta ratkaisukeskeisesti.

KUINKA TOTEUTTAA IHMISLÄHTÖISTÄ OSALLISUUTTA ORGANISAATION PALVELUKEHITYKSESSÄ

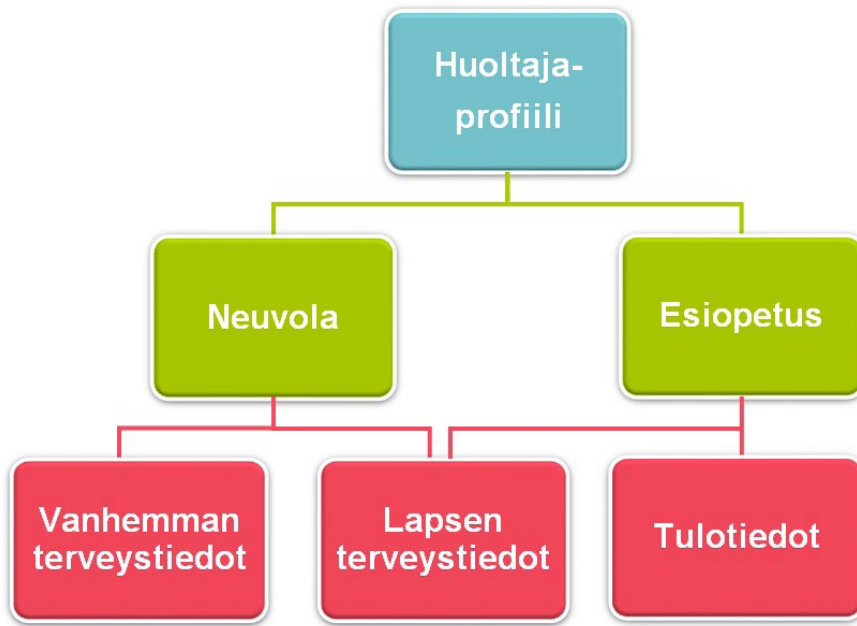
- Osoita, että kansalaiset ja työntekijät voivat luottaa organisaation toimintaan.
- Mahdollista kansalaisten ja työntekijöiden osallisuus heidän arkeensa sopivilla tavoilla.
- Toteuta osallisuutta tukevia toimintakäytäntöjä johdonmukaisesti läpi koko organisaation.
- Takaa organisaation sitoutuminen osallisuuteen riittäväillä resursseilla, jatkuvuudella sekä yhteistoimintana perustoimintojen ja määräaikaisten hankkeiden välillä.

Etäyhteydellä toteutettuihin diskurssieettisiin työpajoihin kutsuttiin useiden sidosryhmien edustajia aktiiviseen, rakentavaan ja tasa-arvoiseen vuoropuheluun. Näissä työpajoissa etsittiin ratkaisuja dataa hyödyntävien palveluiden kehittämiseen Turun kaupungin järjestämissä julkisissa palveluissa. Työpajojen aihealueiksi valittiin kaupunkiliikenne (Föli) ja terveystalvet, kaupungin ajankohtaisten tarpeiden perusteella. Terveystalvet valintaa puolsi myös se, että terveyteen liittyvät tiedot paitsi koetaan, myös luokitellaan erityisiksi (arkaluonteisiksi) tiedoiksi.

DISKURSSIEETTISTEN TYÖPAJOJEN SÄÄNNÖT

- Luo omalla toiminnallasi turvallista, toisia arvostavaa ja myönteistä ilmapiiriä. Tämä onnistuu suhtautumalla avoimen kiinnostuneesti ja kunnioittavasti jokaiseen osallistajaan. Tarkoituksena on edistää yhteistä hyvää, ei voittoa. Jos haluat voittoa, jonkun on hävittävä – tämä taas ei edesauttaisi yhteistyötä.
- Puhu selkeästi ja ymmärrettävästi, välttä erikoistermejä ja turhaa jargonia. Tarkoituksena on oppia yhdessä, ei korostaa omaa tietämystä.
- Esitä ajatuksesi tiiviisti, mieti miten se edistää asiassa etenemistä ja tavoitteeseen pääsyä. Keskity myös muiden kuuntelemiseen, silloinkin kun muiden ajatukset eroavat omistasi. Näin osoitat kunnioittavasi toisia, aikaa ja aikataulussa pysymistä.
- Perustele kantasi, etenkin jos sinulla on vahvoja väitteitä tai mielipiteitä. Pysy samalla avoimena myös toisenlaisille näkemyksille ja niiden perusteille.
- Osallistu keskusteluun avoimin kortein, vilpittömästi ja rehellisesti, ilman kätkeyttäjä tavoitteita. Tämä on tärkeää keskinäisen luottamuksen rakentamiseksi, erilaisten näkemysten hyödyntämiseksi ja todellisen yhteisymmärryksen (konsensuksen) saavuttamiseksi.

Työpajoissa kehitettiin kolmiportainen malli tietojen hallinnalle (kuvio 1). Sitä hyödyntäessä kansalaiset voisivat luvittaa itseään koskevien tietojen käyttöä joko tietyn profiilin (esim. huoltaja), palvelukokonaisuuden tai yksittäisen datasetin tasolla.

Kuvio 1. Tiedon hallinnan kolmiportainen malli, esimerkkinä huoltajuuteen liittyvät tiedot.

Kolmiportaista mallia käyttämällä kansalainen voisi määrittää joustavasti itselleen sopivia datan käyttötapoja. Profiilikohtainen luvitus on kansalaisille vaivattomin vaihtoehto. Se mahdollistaa datan käytön useille, tiettyyn profiiliin liittyville palveluille samalla kertaa. Palvelukohtaisen luvituksen valitsemalla kansalaiset voivat perehtyä lupiin tarkemmin tekemällä päätökset palvelukokonaisuuksittain. Datasettien yksityiskohtaisen luvituksen avulla kansalaiset pystyvät perehtymään datan käyttöön hyvinkin tarkasti ja määrittämään oikeudet käyttötarkoitukseltaan. Tätä kolmiportaisen luvituksen periaatetta voitaisiin hyödyntää jo nyt eettisessä palvelukehityksessä, vaikka lainsäädäntö vielä osin rajoittaakin sen soveltamista käytäntöön.

Mallin täysimääräinen hyödyntäminen edellyttää lainsäädännön muutosta

EU:n tietosuoja-asetuksen kuudennessa artiklassa luetellaan kaikki lailliset perusteet tietojen käsittelyyn. Perusajatuksena on, että yksilö ei voi antaa vapaaehtoisista ja informoitua suostumusta julkisyhteisön esittämään kysymykseen henkilötietojen käytöstä julkisyhteisön (tai viranomaisen) ja kansalaisen välisestä vallan epätasapainosta johtuen. Tästä syystä luvitus ei voi vielä itsessään toimia käsittelyperusteena, vaan oikeutus perustuu esimerkiksi rekisterinpitäjän lakisääteisen veloitteen toteutukseen. Luvitusmallin avulla annetun suostumuksen hyödyntäminen se ei kuitenkaan estä. Mikäli kansalainen epäisi luvan tietojensa käyttöön, niitä ei käytettäisi ja vastaavasti tietoja käytettäisiin kansalaisen niin halutessa - tämä olisi mahdollista perustelemalla käsittely muutoin kuin kansalaisen suostumuksella.

Vaikka julkinen toimija ei tällä hetkellä voikaan käyttää kansalaisen suostumusta (esim. kolmiportaista suostumusmallia) käsittelyperusteena, tätä ei tule mieltää esteeksi yksilön ja yhteiskunnan tarpeita huomioivien, uudenlaisten, laillisten toimintaympäristöjen kehittämiseksi. Nämä kysymykset ovat myös lainsäädännöllisen muutostyön ytimessä.

Luvitusmallia käyttöönotettaessa tulisi huomioida, mitä palveluja/toimia luvituksen piiriin määritellään, sillä joitain niistä viranomaisen on toteutettava kansalaisen halukkuudesta riippumatta. Tällaisissa tilanteissa tulisi

etukäteen tarkastella, voidaanko kyseinen palvelu/toiminta toteuttaa ilman tietojen yhdistämistä (johon halutaan pyytää suostumus) vai onko kyse asiasta, johon kansalaisten suostumusta ei kysytä. Toinen huomionarvoinen asia on määritellä, mihin asioihin suostumusta voidaan käyttää. Näin voidaan ehkäistä päätyminen tilanteisiin, (a) jotka ovat vastoin kansalaisen luvitus päätöstä, (b) joissa julkinen toimija ei voi toteuttaa lakisääteisiä velvoitteitaan tai (c) joissa toiminta on muutoin eettisesti kestäväntöntä. Tähän tulisi kiinnittää erityistä huomiota aina kun on kyseessä tietojen laaja-alainen kerääminen eri lähteistä sekä niiden käyttö ja/tai yhdistäminen yksittäisiin kansalaisiin, oli kyse sitten olemassa olevien tai uusien palvelujen kehittämisestä.

LUE LISÄÄ

- Koskinen J., Knaapi-Junnila, S. ja Selkälä, T. (2022). Kuntalaisten OmaDatan käytön suostumuksenhallinta palveluiden tuottamisessa. *Turun kaupunkitutkimusohjelman tutkimusraportteja 1/2022*.
- Euroopan Unioni (2016). Regulation (EU) 2016/679 of the European parliament and of the council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing directive 95/46. *Official Journal of the European Union (OJ)*, 59, 1-88. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj>
- Koskinen, J., Knaapi-Junnila, S. ja Rantanen, M. M. (2019). What if we had fair, people-centred data economy ecosystems? *2019 IEEE SmartWorld, Ubiquitous Intelligence & Computing, Advanced & Trusted Computing, Scalable Computing & Communications, Cloud & Big Data Computing, Internet of People and Smart City Innovation (SmartWorld/SCALCOM/UIC/ATC/CBDCom/IOP/SCI)*, ss. 329-334. <http://dx.doi.org/10.1109/SmartWorld-UIC-ATC-SCALCOM-IOP-SCI.2019.00100>
- Pitkänen, O., Suokas, J., Jokela, S., Yli-Jaakkola, J., Koskinen, J., Mäkinen, J., Kuohuva, K., Hiekkänen, K., Malkamäki, S., Turpeinen, M., Kettunen, A., Laine, P., Uusitalo, K., Mäkelä, P., Valtiala, M., Rusanen, A., Isokorpi, S. ja Lindholm, O. (2021) *Rulebook for a Fair Data Economy - Rulebook Template for Data Networks Version 1.3*. SITRA. <https://www.sitra.fi/en/publications/rulebook-for-a-fair-data-economy/>
- Poikola, A., Kuikkaniemi, K., ja Kuittinen, O. (2017). *My Data - johdatus ihmiskeskiseen henkilötiedon hyödyntämiseen*. Liikenne- ja viestintäministeriö. <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/160954>
- Scherer, G. A. ja Moritz, P. (2011). Beyond universalism and relativism: Habermas's contribution to discourse ethics and its implications for intercultural ethics and organization theory. Teoksessa *Philosophy and organization theory*, Emerald Group Publishing Limited. ss. 155-180.

NÄIN TUTKIMUS TEHTIIN

Turun yliopiston EODO-hankkeessa selvitettiin OmaData-mallin mukaista datan käyttöä ja kansalaisten suostumuksen hallintaa. Hankkeen työpajoissa pyrittiin sidosryhmien tasa-arvoiseen dialogiin diskurssietiikkaa soveltamalla. Tarkoituksena oli testata yhteiskehittämistä kaupungin palvelutuotannossa sekä selvittää kansalaisia koskevan datan käytön eettistä ja ihmislähtöistä luvitusta kaikkien hyödyksi. Diskurssieettisissä työpajoissa tuotettiin kolmiportainen luvitusmalli. Se soveltuisi keskitettyyn palveluun, jossa kansalaiset voisivat tarkastella omia tietojaan ja joko antaa tai evätä käyttö lupia julkisen, yksityisen ja kolmannen sektorin toimijoille.

Future Ethics -tutkimusryhmä: <https://future-ethics.utu.fi/eodo-project/>

YHTEYSTIEDOT

Jani Koskinen

Erikoistutkija, Turun yliopisto,
Tietojärjestelmätiede
jasiko@utu.fi

Sari Knaapi-Junnila

Projektitutkija, Turun yliopisto,
Tietojärjestelmätiede
sari.knaapi-junnila@utu.fi

Toni Selkälä

Tohtorikoulutettava, Turun yliopisto,
Oikeustiede
totase@utu.fi

Tutkimuskatsauksia-sarjassa

julkaistaan tiiviisti Turun kaupunkitutkimusohjelmasta rahoitettujen tutkimusten tuloksia. Kirjoittajat ovat tutkijoita.

TOIMITTAJA

Sampo Ruoppila, tutkimusjohtaja
sampo.ruoppila@turku.fi

JULKAISIJA

Turun kaupungin konsernihallinto
PL 355 (Olavintie 2), 20101 Turku
www.turku.fi/kaupunkitutkimus